

”Näiden viimeisten vuosisatojen viimeisinä aikoina” Vanhaksi tullut maailma varhaiskeskiaikaisissa teksteissä

Teemu Immonen

Petrus Damianus, eräs 1000-luvun merkittävimpiä oppineita, kuvasi oman aikansa maailmaa seuraavin sanoin: ”Päivä päivältä tulee maailma surkeammaksi ja vajoaa lokaan. Ei vain jokainen maallinen ja kirkollinen sääty ole menettänyt arvokkuuttaan, vaan vieläpä itse luostarilaitos, maahan saakka taipuneena, kuihtuu muistamatta erinomaisuuttaan ja täydellisyyttään. On kadonnut häveliäisyys, hävinnyt kaikki kunniallisuus; kaikki hyveet ovat kerääntyneet yhteen, vieraantuneet meistä ja paenneet luotamme. Jokainen munkki etsii omaa etuaan, ja, välittämättä taivaan asioista, kaipaa kyltymättömän kiihkeästi maailmaa. Maailman viimeiset päivät ovat käsillä, mutta he eivät luovu ahneudestaan; he ovat saapuneet jo rannalle ja kuitenkin he mielettöminä yhä hakkaavat airolla santaa uskaltamatta vielä lähteä purjehtimaan.”

Damianuksen tekstissä ovat nähtävissä keskeiset niistä tekijöistä, jotka antoivat 1000-luvun hengelliselle ilmapiirille sen muodon. Hän kirjoittaa maailman huononevan ja lopun aikojen lähestyvän. Merkkinä tästä Damianus näkee sen, että munkitkin ovat kiinnittyneet maailman asioihin. He eivät suostu jättämään maailman rantaa ja purjehtimaan kohti pelastusta.

Aikana, jolloin Damianus kirjoitti tekstinsä, läntinen kristikunta eli jatkuvan lopun aikojen odotuksen vallassa. Taustan tälle ilmapiirille loivat edellisten vuosisatojen väkivaltaiset tapahtumat ja niiden rinnalla kulkenut yhteiskunnallinen murros.

800- ja 900-luvulla Eurooppa oli toistuvasti joutunut ulkopuolelta tulevien hyökkäysten kohteeksi. Viikingit tekivät ryöstöretkiä pohjoisesta ja unkarilaiset idästä. Välimeren alueella puolestaan kristityt olivat puolustuskannalla valtaansa levittävän islamilaisen maailman edessä. Hyökkäysten melskeissä romahti karolinkien melko yhtenäinen hallintojärjestelmä, joka oli toiminut kristikuntaa yhdistävänä tekijänä. Karolinkien hallinto korvautui paikallisilla, vasallisuhteisiin perustuneilla feodaalijärjestelmillä.

Myös kirkko taantui. Papiston elämä alkoi muistuttaa yhä enemmän maallikkojen elämää. Papit olivat usein piispan vasalleja maallisessa mielessä. Kirkon omaisuutta käyttivät hyväkseen sekä maallikot että piispat. Usein puhutaankin feodaalikirkosta. 1000-luvun alkuun tultaessa lännessä nousi yhä enemmän vastustusta maallikkojen vallalle kirkossa. Tämän vastustuksen tyyssijojä olivat luostarit, mutta myös monet maallikot yhtyivät uudistuspyrkimyksiin.

Samaan aikaan lännen sosiaalinen todellisuus oli muuttumassa. Maanosan kulttuuri oli koko varhaiskeskiajan ollut maaseutukeskeistä. Kaupunkeja oli harvassa ja niiden vaikutus ympäristöönsä oli suhteellisen vähäinen. Pohjois-Italiassa kaupungit alkoivat elpyä 900-luvun puolivälissä unkarilaisretkien päätyttyä. Kasvu alkoi Italian merenrantakaupungeista. tärkeimpiä niistä olivat Venetsia, Pisa ja Genova. Merenrantakaupunkien takamailla, Toscanan ja Lombardian tasangoilla, saivat rauhassa kehittyä Firenzen ja Milanon kaltaiset keskukset. Nämä nousivat 1000-luvulla erittäin merkittävään asemaan. Kaupunkien kehitys mursi feodaaliyhteiskunnan rakenteita. Nämä rakenteet perustuivat ajatukseen kolmesta säädystä, niistä jotka rukoilevat, niistä jotka sotivat ja niistä jotka tekevät työtä, eli papistosta, aatelistosta ja talonpojista. Kaupan kehitys lisäsi myös yhteiskunnan liikkuvuutta, niin tavaran, tiedon kuin ihmistenkin osalta.

Yhdessä nämä tekijät, toisaalta ulkopuolisten hyökkäysten aiheuttama taantuminen ja toisaalta kaupan ja kaupunkien kehityksen mukanaan tuomat muutokset yhteiskunnassa, herättivät aikalaisissa levottomuutta. Tämä levottomuus purkautui monin tavoin.

Ne tavat, joilla mullistuksiin reagoitiin, nousivat usein luostarien hengellisestä ilmapiiristä. Ideaalisesti luostarit pyrkivät eroon ympäröivästä maailmasta. Niillä oli kuitenkin vankka asema maallisessa todellisuudessa. Luostareilla oli kiinteät suhteet maalliseen yhteiskuntaan. Luostarien uskonnollisena tehtävänä oli tarjota munkeille paikka, jossa he voivat suorittaa Jumalan kulttia noudattamalla luostarisäännön vaatimuksia. Tämä munkkien harjoittama *opus Dei* liittyi suoraan myös ympäröivään maailmaan. Yhteiskunta oli jakautunut eri luokkiin. Jokaisella luokalla oli omat tehtävänsä, mutta niitä kaikkia tarvittiin koko yhteisön toimimiseksi. Rukoillessaan luostarin muurien sisällä munkit eivät rukoilleet vain luostarinsa puolesta. He toimivat ikään kuin hengellisenä sotajoukkona. Maallinen aateli puolusti kristittyä yhteisöä maallisia vihollisia vastaan. Samalla tavoin munkit puolustivat kristittyä yh-

teisöä hengellistä vihollista, eli Paholaista vastaan. Luostareissa rukoiltiin koko yhteisön pelastuksen puolesta. Luostareista pyhyys levisi ympäröivään maailmaan.

Luostarit olivat olleet vuosisatojen ajan Länsi-Euroopan maaseutukeskeisen kulttuurin tärkeimpiä sivistyksellisiä keskuksia. Niiden tapaan ymmärtää ja selittää sekä pyhiä tekstejä että tekstien valossa maailmaa perustui varhaiskeskiaikainen teologia ja sen myötä koko Läntisen kirkon hengellisyys. Myös luostarit olivat kärsineet edellisten vuosisatojen myllerryksistä. Monin paikoin ne olivat joutuneet maallikkojen vallan alle. Luostarit olivat kuitenkin luonnostaan eristyneempiä muusta yhteiskunnasta kuin piispat ja papisto. Tämän vuoksi ne myös toipuivat näitä nopeammin. Uskonnollisessa ympäristössä 900- ja 1000-luku olivat luostarihengellisyyden koko väestöön kohdistuvan kasvavan vaikutuksen aikaa.

Luostarit levittivät sanomaansa kirkoissa liturgian yhteydessä ja henkilökohtaisten kontaktien kautta. Luostarien alueisiin kuului kirkkoja, joista niiden sanomaa levitettiin luostarin alueelle. Saarnausta oli kansankielistä, joten se tavoitti kaikki kuulijat. Lukutaidottomassa yhteiskunnassa ajatukset levisivät yleensä suullisesti. 1000-luvulla saarnoissa käsiteltiin myös muita pyhiä tekstejä kuin Raamattua. Esimerkiksi luostarien kirkoissa saatettiin käyttää paikallisia pyhimyselämäkertoja.

Myös munkkien henkilökohtaisilla kontakteilla oli tärkeä merkitys heidän sanomansa leviämisessä. Monilla maallikkoylimyksillä oli munkki hengellisenä neuvonantajanaan. Esimerkiksi Saksalais-roomalaisen keisarikunnan keisari Otto III oli hurskas Romualdus-nimisen erakon askeettisen elämän ihailija. Keisari vieraili usein erakon luona Po-joen suistoalueella. Romualduksen elämäkerran mukaan Otto jopa lupasi jättää kruununsa ryhtyäkseen munkiksi Romualduksen johdolla. Romualduksen mahtaville osoittama kutsu katumukseen herätti vastakaikua Oton lisäksi hänen seuraajassaan Henrik II:ssa ja Toscanan rajakreivi Rainerissa. Samalla tavoin munkkien sanoma levisi myös kirkon piirissä. Monilla piispoilla ja paaveilla oli munkkeja pysyvinä neuvonantajina.

Yksittäiset luostarit ja luostarijärjestöt saattoivat vaikuttaa syvästi laajankin alueen uskonnolliseen elämään. Esimerkiksi ranskalaisella Clunyn luostarilla oli merkittävä osa Länsi-Euroopan kristillistämisenä. Clunylaiset munkit rakennuttivat maaseudulle monia kirkkoja. Näissä kirkoissa saarnattiin clunylaisten näkemyksen mukaista hengellisyyttä. Samoin Etelä-Italiassa Montecassinon luostari vaikutti

erittäin voimakkaasti koko yhteiskunnan hengellisyyteen. Myös paavin kuuriassa työskenteli monia munkkeja, jotka olivat lähtöisin näistä luostareista. Eräät heistä päätyivät itsekin paaveiksi.

Minkälaista sitten oli se hengellisyys, jota luostarit ympäröivään yhteisöön levittivät? On selvää, että luostareiden saarnauksessa oli suuria paikallisia eroja. Keskeinen sanoma oli kuitenkin melko yhtenäinen. Yksi luostarihengellisyyden peruspilareista oli ajatus siitä, että aika oli huononemista. Aika merkitsi etäännyttä alkuperäisestä, oikeasta ideaalista, Jumalan asettamasta järjestyksestä. Munkit näkivät, että Jumala oli luonut maailman hyväksi, mutta lankeamalla ihminen oli suuttanut Luojansa ja joutunut karkotetuksi paratiisista. Munkeilla oli negatiivinen käsitys tulevasta. He käsittivät ajan lineaariseksi loitonemiseksi toisaalta luomistyöstä ja toisaalta Kristuksen lunastuksesta. Paratiisi ja alkukirkon esimerkki näyttäytyivät ideaaleina, joista ihminen kulki yhä kauemmas. Aikojen muuttuminen nähtiin dekadenssiksi eskatologisessa hengessä.

Munkkien ajattelussa jokainen uusi ilmiö oli pahasta. Siksi he näkivät sosiaaliset muutokset lopun aikojen merkeiksi, merkeiksi Antikristuksen ajan lähenemisestä. Uudet asiat olivat seurausta ihmisen synnillisyydestä. Ne loivat epäjärjestyttä maailmaan. Petrus Damianus kysyi eräässä tekstissään, mitä ihminen voi tehdä, kun vanhoihin lisättiin aina uutta, ollakseen tasoittamatta tietä Antikristukselle ja jottei tämä ajan lopussa voisi tulla maailmaan liian helposti. Koska kehitys oli aina kehitystä huonompaan suuntaan, niin parasta, mitä ihminen voi toivoa, oli paikallaan pysyminen tai paluu. Paluu esikuvii, jotka olivat oikeita, koska ne olivat vanhoja. Renessanssin, hyvän menneisyyden henkiin herättämisen idea, eli koko keskiajan. Siksi jokainen kirkolle hyväksyttävissä oleva muutos esitettiin paluuksi menneisyyteen, oikeaan ideaalin. 1000-luvulla ”renovaatio” oli kristillisten kirjoittajien keskeinen aihe. Ajatus oli nimenomaan paluu, ei uudistus. Oli elvytettävä se, mikä oli hyvää ideaalisessa menneisyydessä.

Jos maailma oli tunkeutunut kirkkoon, kirkko oli puhdistettava irrottamalla se maallisista siteistään ja palauttamalla se alkuperäiseen puhtauden tilaan. Näin kirkko, ja samalla siihen kuuluvat kristityt, saisi uuden mahdollisuuden, uuden alun. Se syntyisi uuteen elämään oltuaan kuoleman vallassa. Tämän ajattelun vuoksi 1000-luvun reformistit niin kiihkeästi vastustivat maallikkojen valtaa kirkossa. Heille se merkitsi sitä, että maailma oli tahrannut Jumalan töistä tärkeimmän, kirkon itsensä.

1000-luvun teksteissä varoitettiin lukijoita. Maailman viimeiset päivät olivat käsillä, Antikristus oli tulossa, kuolema oli aivan lähellä. Eräässä eteläitalialaisessa pyhimyselämäkerrassa kuvataan paikallisen munkin kansalle pitämää saarnaa. Hän kysyi kuulijoiltaan: ”Mitä vielä vaadimme? Mitä vielä odotamme? Miksi vielä viivyttellemme? Terveytämme vuodet ovat lopussa, päättynyt elomme määrä. On korkein aika. Siksi, jos tänään käännyimme, niin arvottominakin saamme ansion.”

Eskatologinen odotus tulkittiin puhdistautumiseksi. Vastaus maailman surkeaan tilaan oli maailman hylkääminen, kääntyminen pois siinä piilevästä pahasta. Viimeistään nyt oli aika luopua maailman turhuuksista ja käydä kulkemaan Herran tielle. Munkin ammatin hoito ymmärrettiin maallisten olojen voittamiseksi. Munkkius oli paluuta alkuperäiseen täydellisyyden tilaan ja samalla tulevan taivaan elämän ennakoimista. Ajan kirjoittajat näkivät sen autenttiseksi kristillisen elämän kokemukseksi ja ainoaksi pelastuksen tieksi. Parasta oli hylätä maailma ja elää siinä muukalaisena.

Hyveissä sinänsä ei ollut eroa luostarin ja ulkomaailman välillä. Munkkien vain nähtiin parhaiten noudattavan hyveiden vaikeaa tietä. Kuitenkin ajateltiin, että maallikkoa sitoivat maailmaan hänen luokalleen ominaiset työt. Siksi hän ei toimillaan voinut koskaan saavuttaa munkkien täydellisyyttä. Munkit kehottivatkin maallikkoja hylkäämään ajallisen todellisuuden, jotta saisivat elää ikuisuudessa. Maailman epäjärjestyksestä voi paeta luostariin. Siellä vallitsi alkuperäinen, oikea järjestys. Maallikoille tie pelastukseen kulki vallan, rahan ja sukupuolisuuden kieltämisen kautta eli kieltämällä oman luokkansa, oman maallikkoutensa. Munkkien mukaan vain totaalisen kieltäytymisen kautta voi toivoa pelastusta. Aika oli loppumassa, niin yksilöltä kuin koko kristikunnalta. Kuoleman päivä, tuomion päivä lähestyi. Tämä saarna herätti vastakaikua kristityssä kansassa. 1000-luvulla laajalla uskonnollisella kentällä vaikutti käsitys kuoleman jälkeisestä tuomiosta myös yksilötasolla, lopun aikojen odotus, Pyhän Hengen ajan odotus.

On kuitenkin muistettava, että varhais- ja sydänkeskiajan maailmankuva oli yhteisöllinen. Ihminen ei etsinyt persoonallista vaan ryhmänmukaista elämää ja sen mukanaan tuomaa pelastusta. Yksilö määriteltiin ennen kaikkea hänen edustamansa ryhmän kautta. Yksilö oli olemassa vain osana yhteisöä. Yksilön mahdollisuus vaikuttaa pelastukseensa oli melko rajallinen. Maailmaan jääneiden maallikkojen edellytettiin käyvän kirkossa tiettyinä juhlapyhinä ja noudattavan tiettyjä uskonnollisia kaavoja. Sen sijaan käsitys yksilön henkilökohtaisen moraalien vaikutuksesta pelastukseen oli melko hämärä.

Merkittävämpiä olivat toisaalta se sääty, johon hän kuului, ja toisaalta se uskonnollinen yhteisö, jonka pyhydestä hän pyrki osalliseksi.

Maallikoissa munkkien eskatologinen saarnaus synnytti uskonnollista kiihkoa 1000-luvulla. Se purkautui esimerkiksi siten, että monet todella luopuivat maailmasta ja menivät luostariin. Italiassa Camaldolin erakkoluostari vaikutti niin voimakkaasti ympäristöönsä, että kokonaiset aatelisperheet hylkäsivät maailman ja vetäytyivät luostariin. Euroopassa levisi tapa vaikean sairauden iskiessä pyytää pääsyä luostariin. Munkkina kuoleminen varmisti, että ihminen pääsi osalliseksi näiden pyhydestä. Tähän liittyen esimerkiksi Clunyn luostarissa asui maallikkoja, jotka olivat lahjoittaneet omaisuutensa luostarille. Vastikkeeksi he saivat asunnon, ylläpidon ja hengellistä ohjausta. Enää uudet munkit eivät olleet yksinomaan lapsia, jotka heidän vanhempansa lahjoittivat luostariin. Yhä useammat tulijat olivat maailmassa eläneitä aikuisia.

900- ja varsinkin 1000-luvulla maallikoille avautui myös toisenlainen mahdollisuus hylätä maailma ja päästä osallisiksi munkkien pyhydestä. Tämä koski erityisesti niitä maallikkoja, jotka eivät olleet aatelia. Tätä kuvataan Johannes Gualbertus -nimisen munkin elämäkerrassa seuraavasti: ”Siitä alkaen, kun veljet alkoivat tulla Johanneksen luokse, Jumala, joka tuntee puhtaan sydämen, ja jolle rakkaus tähän hänen poikaansa antoi ajatuksen sitoa munkit tiukempaan säännön noudattamiseen, lähetti hänelle eri säädyistä uskollisia maallikkoja, jotka laupiaan isän kehotusten vuoksi tulivat elämään niin puhtaassa säännön noudattamisessa, että se tuskin missään erosi munkista.” Kysymys oli maallikkoveljistä, joita kutsuttiin nimellä *conversi*. Heidän tehtävänään oli yleensä hoitaa luostarin raskaimmat ruumiilliset työt ja kaikki sellaiset luostarin toimet, jotka edellyttivät kontaktia ulkopuolisen maailman kanssa.

Yleensä maallikkoveljet näyttävät olleen alempisäätyisiä. Munkit puolestaan olivat perinteisesti syntyperältään aatelia. Kirkko näki tämän veren aatelin miltei pyhäksi arvoksi. Siksi munkit samaistivat itsensä voimakkaasti aateliin. Juopa aatelisten ja ei-aatelisten välillä oli osa jumalallista yhteiskuntamallia, eikä sitä sopinut ylittää luostarissakaan. Siten maallikkoveljeys tarjosi alempisäätyisille mahdollisuuden imitoida munkkien elämää, elämää, johon he syntyperänsä vuoksi olivat arvottomia täydellisesti ottamaan osaa. Kuten edellisessä lainauksessa todettiin, maallikkoveljien elämä ”tuskin missään erosi munkista”. Tosin heillä oli vaatetukseen nähden muutamia poikkeuslupia. Samoin heidän

ruokansa oli tukevampaa kuin munkkien, jotta he jaksoivat suorittaa heille kuuluvat raskaammat ruumiilliset työt. Työpanostaan vastaan maallikkoveljet pääsivät osallisiksi munkkien rukousten ja elämäntavan hyödyistä sielulle.

Luostariinvetäytymisen lisäksi maallikkojen parissa oli nähtävissä myös toisenlainen reaktio ajan apokalyptiseen ilmapiiriin. Erityisesti uusissa kaupan keskuksissa maallikoilla näyttää olleen valtava huoli pelastuksestaan. Ei olekaan yllättävää, että 1000-luvun kiihkein uskonnollinen keskustelu käytiin nopeimmin kehittyvillä alueilla, Po-joen laakson kaupungeissa ja Toscanassa. Kaupungit olivat monin tavoin vastakkaisia munkkien ideaaleille. Niiden dynaamiseksi muodostunut sosiaalinen elämä oli uusi tekijä ja sellaisena paha. Kaupunkien elämä oli merkki Antikristuksen saapumisesta eivätkä kaupunkien ihmiset mahtuneet Jumalan luomaan yhteiskuntarakenteeseen. On ymmärrettävää, että kaupunkien maallikot, kauppiat ja nousevan porvariston edustajat, tunsivat aitoa huolta pelastuksestaan. Monet niistä nousevien luokkien edustajista, jotka eivät vetäytyneet maailmasta, ja heitä oli luonnollisesti suurin osa, katsoivat olevansa kyvyttömiä omin avuin saavuttamaan taivaspaikkaa lähenevällä viimeisellä tuomiolla.

Siksi he asettivat kirkolle yhä suuremman vastuun omasta pelastuksestaan. Nämä maallikot antoivat usein avokätisiä lahjoituksia luostareille ja kirkoille. Keskeiseksi nousi kuitenkin kysymys pappien pyhittämien sakramenttien vaikutuksesta maallikkojen pelastukseen. Kuten aiemmin jo mainitsin, oli papisto taantunut edellisten vuosisatojen levottomissa oloissa. Pappeja syytettiin kirkon virkojen myynnistä ja löyhästä sukupuolimoraalista. Reformistit katsoivat, että syntiin tahriutuminen vei papilta kyvyn pyhittää sakramentti. Näiden pappien jakamat sakramentit eivät olleet todellisia sakramenteja, niiden kautta ei voinut saavuttaa pelastusta. Reformistien mukaan ihmisen oli pelastuakseen seurattava vain sellaisia pappeja, jotka elivät pyhästi. Pappien epäpyhyys esitettiin tarttuvan taudin kaltaiseksi. ”Tietäkää, että tämän spitaalini tartunta on niin vahingollinen, että siihen verrattuna muut paheet ovat miltei merkityksettömiä” Näin firenzeläiset munkit saarnasivat syyttäessään piispaansa siitä, että tämä oli ostanut virkansa rahalla. Se, joka oli tekemisissä harhaoppisten kanssa, sai kuolemattomaan sieluunsa ikuisen tahrin. Harhaoppi levisi harhaoppisten pappien yhteisöstä maailmaan saastuttaen sitä. Reformaattorit julistivat, että jokainen, joka nautti harhaoppisen papin toimittaman sakramentin, joutui kadotukseen tämän kanssa.

Munkkien saarnaus synnytti maallikoissa levottomuutta. Koska heidän pelastuksensa oli niin riippuvainen pappien jakamista sakramenteista, oli pappien todella oltava puhtaita. Muutoin maallikkojen viimeinenkin toivo pelastuksesta olisi mennyt. Uusissa kaupan keskuksissa, erityisesti Firenzessä ja Milanossa, maallikkojen huoli pelastuksestaan aiheutti voimakasta kuohuntaa. Näissä kaupungeissa syntyi radikaaleja reformiliikkeitä, jotka vaativat syntisenä pitämäänsä papistoa luopumaan paheistaan. Molemmissa kaupungeissa keskeinen vaatimus koski piispaa, jota vaadittiin eroamaan, koska tämän syytettiin ostaneen virkansa rahalla.

Liikkeiden johdossa oli alempaa papistoa ja munkkeja, mutta niiden kannatuspohjan muodostivat kauppiat ja syntymässä oleva porvaristo. Montecassinon apotti Desiderius, joka kuvasi Firenzen tapahtumia, kertoi kansan jakautuneen kahteen vastakkaiseen puolueeseen. Osa tuki munkkien vaatimuksia, että piispa oli erotettava. Toiset puolestaan asettuivat paimenensa taakse. Desideriuksen mukaan erimielisyyksien seurauksena puhkesi myös väkivaltaisia yhteenottoja, joissa ”ajauduttiin usein aina verenvuodatukseen asti.”

Firenzessä reformiliike saavutti voiton, kun munkit järjestivät kaupungin ulkopuolella tulikokeen. Kokeessa yksi munkeista käveli tulen läpi. Se, että hän ei vahingoittunut, osoitti kansalle, että munkkien totuus oli oikea, jumalallinen totuus. Kaupungin piispa oli siis syntinen. Pian kokeen jälkeen paavi erotti piispan.

Milanossa levottomuudet kestivät miltei koko 1000-luvun jälkipuoliskon. Kaupungin piispanistuini oli vuoroin kummankin puolueen hallussa. Kiistaa yritettiin sovittaa useaan kertaan. Molemmat puolet esittivät asiansa sekä paaville että keisarille. Samoin näiden lähettiläitä kävi kaupungissa, mutta sopua ei saatu aikaan, vaikka osapuolten kiihko ajan myötä laantuikin.

Milanon ja Firenzen tapahtumissa olivat läsnä ajan keskeiset eskatologiset elementit. Näiden kaupunkien papisto eli edellisten vuosisatojen sekasortoisessa ilmapiirissä syntyneiden feodalismiin läheisesti liittyvien perinteiden mukaan. Samaan aikaan kaupungit itse nousivat maanosan taloudellisen kehityksen kärkeen. Taloudellisen kehityksen myötä kaupunkien yhteiskunnalliset rakenteet muuttuivat. Esiin nousi uusia sosiaalisia ryhmiä, joille ei löytynyt paikkaa perinteisestä yhteiskunnan kolmijaosta pappeihin, ritareihin ja talonpoikiin. Munkit, jotka edustivat maaseutukeskeisen yhteiskunnan korkeinta

sivistystä, näkivät tämän kehityksen enteeksi maailmanlopun lähenemisestä ja merkiksi Antikristuksen ajan saapumisesta.

Munkkien ajattelu nousi luostarihengellisyyden perinteestä. Siinä aika oli aina käsitetty huononemiseksi ja etäännyttämiseksi alkuperäisestä ideaalista. Munkit pitivät jokaista uutta ilmiötä pahan aikaansaannoksena. Heidän mukaansa ihmisen oli pelastuakseen kiellettävä maailma. Ihmisen oli paettava luostariin maailman pahuutta, joka näytti lisääntyvän kaiken aikaa. Munkkien apokalyptinen saarnaaminen herätti maallikoissa vastakaikua. Maallikkoja vetäytyi luostariin päästäkseen osallisiksi munkkien pyhydestä. Monet niistäkin, jotka eivät voineet tai halunneet näin toimia, asettivat vastuun pelastuksestaan kirkonmiesten harteille. Nämä maallikot katsoivat, että itse he olivat kykenemättömiä saavuttamaan pelastusta. He kokivat olevansa liian kaukana Jumalan luomasta järjestelmästä. Ajan papisto oli kuitenkin monien mielestä niin syntistä, ettei kukaan voinut toivoa pelastuvansa sen suorittamien pyhien toimitusten kautta. Tämä herätti maallikoissa uskonnollista kiihkoa, joka purkautui raivokkaina vaatimuksina papiston puhtaudesta. Näin 1000-luvun eskatologiset näkemykset realisoituivat ajan historiassa toimintana, jolla oli syvällisiä vaikutuksia lännen kristikunnan kulttuuriin.